

تحریر قرآن و نسخ تلاوت

کلیدواژه: [تحریر قرآن کریم](#)، شیعه، اهل سنت، نسخ تلاوت.

پرسش: آیا صحیح است که [اهل سنت](#) اجماع بر عدم تحریر قرآن دارند و روایاتی هم که دلالت بر حذف پاره‌ای از قرآن دارند، مربوط به نسخ تلاوت است نه [تحریر](#) و نسخ تلاوت را برخی از علمای [شیعه](#) هم قبول دارند؟

پاسخ: از ضروریات [تاریخ](#) این است که قرآن موجود همان قرآنی است که بر [حضرت محمد \(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم\)](#) نازل شده است. و علمای [اسلام](#) - به خصوص امامیه - صریحاً منکر تحریر قرآن هستند. در کتاب‌های اهل سنت نیز بر عدم تحریر قرآن دلایل محکمی اقامه شده است. همچنین علمای [شیعه](#) نسخ تلاوت را قبول ندارند و اگر برخی از آنان آن را ممکن دانسته‌اند، مرادشان [امکان ذاتی](#) آن است نه امکان وقوعی آن و این در مقابل [معتزله](#) است که امکان ذاتی آن را هم منکرند.

فهرست مندرجات

- ۱- [تحریرناپذیری قرآن](#)
- ۲- [برخی روایات قائل به تحریر](#)
- ۳- [انواع تحریر](#)
 - ۳.۱- [تحریر به نقصان](#)
 - ۳.۱.۱- [نابودی بسیاری از قرآن](#)
 - ۳.۱.۲- [حذف سوره‌های شبیه سوره توبه](#)
 - ۳.۱.۳- [تحریر سوره اجزاب و آنه رحم](#)
 - ۳.۱.۴- [حذف سوره‌های حقد و خلع](#)
 - ۳.۱.۴.۱- [بیان یک نکته](#)
 - ۳.۱.۵- [حذف دوسوم از سوره توبه](#)
 - ۳.۲- [تحریر به زیاده](#)
 - ۳.۲.۱- [معوذتین](#)
 - ۳.۲.۲- [نخواندن بسم الله](#)
 - ۳.۳- [تحریر به تغییر و تبدیل](#)
- ۴- [اهل سنت و تحریر قرآن](#)
- ۵- [نسخ تلاوت](#)
 - ۵.۱- [توسط پیامبر](#)
 - ۵.۲- [توسط خلفای پس از پیامبر](#)
- ۶- [بطلان نسخ تلاوت](#)
 - ۶.۱- [دیدگاه برخی علما](#)
 - ۶.۲- [دیدگاه علمای شیعه](#)
- ۷- [بانویس](#)
- ۸- [منبع](#)

تحریرناپذیری قرآن

از ضروریات [تاریخ](#) این است که قرآن موجود همان قرآنی است که بر [حضرت محمد \(صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم\)](#) نازل شده است.

[۱] [طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۱۰۴، قم، انتشارات اسماعیلیان، چاپ دوم، ۱۳۷۱.](#)

و علمای [اسلام](#) - به خصوص امامیه - صریحاً منکر تحریر قرآن هستند.

[۲] [عرفت، مجدهادی، صیانة القرآن من التحریف، ص ۵۹، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۸.](#)

[۳] [مجدی، فتح الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحریف، ص ۷۸، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ.ق.](#)

[۴] [حسینی میلانی، سیدعلی، التحقیق فی نفی التحریف من القرآن الشریف، ص ۱۰، قم، دارالقرآن الکریم، چاپ اول، ۱۴۱۰.](#)

و در کتاب‌های اهل سنت نیز بر عدم تحریر قرآن دلایل محکمی اقامه شده و شبهات پیرامون آن هم دفع گردیده است. به همین جهت طرح موضوع تحریر قرآن دیگر ضروری به نظر نمی‌رسد؛ ولی به جهت پاسخ به سؤال، مطالبی عرضه می‌گردد:

برخی روایات قائل به تحریر

روایاتی در کتب اهل سنت در مورد تحریف قرآن وجود دارد،

[۱۵] [تفسیر نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، ج ۲، ص ۱۲۱۷، بیروت، احیاء التراث العربی، چاپ اول، ۱۳۷۵، هجری قمری.](#)

[۱۶] [بخاری، مجد بن اسماعیل، صحیح بخاری، ج ۸، ص ۱۶۸، شرح کرمانی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰.](#)

[۱۷] [حاکم نیشابوری، امام الحافظ، ابوعبدالله، مستدرک حاکم، ج ۲، ص ۴۰۰، بیروت، دارالمعرفه، بی نوبت چاپ، بی تا.](#)

[۱۸] [سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۱، ص ۱۰۴، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، بی نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)

[۱۹] [سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۶، ص ۴۲۰-۴۲۲، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، بی نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)

[۲۰] [سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۶، ص ۴۱۶، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، بی نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)

[۲۱] [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۱، ص ۲۳، بیروت، دار صادر، بی تا.](#)

[۲۲] [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۲، ص ۴۳، بیروت، دار صادر، بی تا.](#)

[۲۳] [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۵، ص ۱۲۲، بیروت، دار صادر، بی تا.](#)

[۲۴] [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۵، ص ۱۸۳، بیروت، دار صادر، بی تا.](#)

[۲۵] [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۲، ص ۵۰، بیروت، دار صادر، بی تا.](#)

چنان که [سید محمود آلوسی](#) بعد از ذکر پاره‌ای از آنها می‌گوید: «[روایات](#) در این موضوع ([تحریف قرآن](#)) بیش از آن است که به شمار آید، جز این که آنها به آنچه ذکر کردیم، ([نسخ قرآن](#)) حمل می‌شوند».

[۲۶] [آلوسی، سید محمود، روح المعانی، ج ۱، ص ۲۴، مصر، اداره الطباعة المنیریه، چاپ دوم، بی تا.](#)

و این روایات دلالت بر ۲۵ مورد تحریف لفظی دارند،

[۲۷] [معرفت، مجدهادی، صیانة القرآن من التحریف، ص ۱۵۹، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۸.](#)

و شامل انواع تحریف می‌گردند که جهت اختصار بعضی از آنها ذکر می‌شوند:

انواع تحریف

برخی [انواع تحریف](#) بدین قرار است:

← تحریف به نقصان

درباره [تحریف به نقصان](#) به چند مورد اشاره می‌کنیم:

← نابودی بسیاری از قرآن

[جلال الدین سیوطی](#) و [آلوسی](#) از پسر عمر چنین نقل کرده‌اند: «کسی از شما نگوید کل [قرآن](#) را گرفتیم؛ بلکه بگوید مقداری را که ظاهر است گرفتیم، چه می‌دانید کل قرآن چه قدر است؟ قطعاً بسیاری از آن نابود شده است».

[۱۸] [سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الاتفاقان، ج ۱، ص ۶۶، دارین کثیر، چاپ دوم، ۱۴۱۴.](#)

[۱۹] [آلوسی، سید محمود، روح المعانی، ج ۱، ص ۷۱۷، مصر، اداره الطباعة المنیریه، چاپ دوم، بی تا.](#)

← حذف سوره‌های شبیه سوره توبه

[زركشى](#) در [البرهان](#) از [صحيح مسلم](#) از قول [ابوموسى اشعري](#) چنین نقل می‌کند:

«انا نقرأ سورة تشبهها فى الطول و الشدة ببراءة فانسيتها غيرانى احفظ منها [لو كان لابن آدم واديان من مال لا تبغى واو يا ولا يملا جوف ابن آدم الا التراب] و كنا نقرأ سورة تشبهها باحدى المسبجات فانسيتها غير انى حفظت منها [يا ايها الذين آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون فنكتب شهداء فى اعناقكم فتسالوه عنها يوم القيامة]؛ ما سوره‌ای را که در طول و شدت شبیه [برائت](#) (توبه) بود [قرائت](#) می‌کردیم، من آن را فراموش کردم و فقط از آن این را حفظ دارم که «ولو كان لابی» و سوره‌ای را شبیه یکی از [مسیجات](#) می‌خواندیم که آن را فراموش کردم، مگر این [آیه](#) «يا ايها الذين...».

[۲۰] [زركشى، البرهان فى علوم القرآن، ج ۲، ص ۲۶، بیروت، دارالفکر، بی نوبت چاپ، ۱۴۰۸.](#)

← تحریف سوره احزاب و آیه رجم

[زرین حیش](#) گوید: [ابى بن كعب](#) پرسید: [سوره احزاب](#) را چند آیه می‌دانی؟ گفتم ۷۲ یا ۷۳ آیه.

گفت: معادل [سوره بقره](#) بود و ما در آن [آیه رجم](#) را قرائت می‌کردیم.

پرسیدم آیه رجم کدام است؟

گفت: «اذا زنى الشيخ والشيخة فارجموهما البتة نکالا من الله والله عزيز حكيم».

[۲۱] [سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الاتفاقان، ج ۱، ص ۶۶، دارین کثیر، چاپ دوم، ۱۴۱۴.](#)

← حذف سوره‌های حقد و خلع

جلال الدین سیوطی [روایات](#) زیادی مبنی بر حذف سوره‌های حقد و خلع از قرآن آورده است.

[۲۲] [سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۸، ص ۶۹۵، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، بی نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)

←← بیان یک نکته

یادآوری این نکته ضروری است که علمای **اهل سنت** این دو را دعا‌های **رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم)** می‌دانند که ابی بن کعب آن را در آخر قرآنش نوشته بود؛ لذا عده‌ای به اشتباه تصور کردند که این دو جزئی از **قرآن کریم** است.

← حذف دوسوم از سوره توبه

روایاتی که دوسوم یا سه‌چهارم **سوره توبه** را محذوف می‌دانند.
[۱۲۱] سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۳، ص ۲۰۸، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.
[۱۲۲] حاکم نیشابوری، امام الحافظ، ابوعبدالله، مستدرک حاکم، ج ۲، ص ۳۳۱، بیروت، دارالمعرفه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.

← تحریف به زیاده

درباره تحریف به زیاده به موارد زیر اشاره می‌کنیم:

← معوذتین

طبق نقل جلال‌الدین سیوطی، **ابن عباس** و ابن مسعود معوذتین را جز قرآن نمی‌دانسته‌اند.
[۱۲۳] سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۸، ص ۶۸۲، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.

← نخواندن بسم الله

طبق نقل آیت‌الله خویی از **صحیح مسلم**، **سنن نسایی** و **مسند احمد**، **قتاده** از **انس بن مالک** نقل می‌کند که گفت: پشت سر **پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم)** **ای بکر** و **عثمان نماز** خوانده‌ام و از هیچ یک نشنیدم که «**بسم الله الرحمن الرحيم**» را بخوانند.
[۱۲۴] خویی، سیدابوالقاسم، السان، ص ۴۴۳، قم، انوار الهدی، چاپ هشتم، بی‌تا.
[۱۲۵] مجدی، فتح الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحریف، ص ۱۰۹، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.

← تحریف به تغییر و تبدیل

ابن خطیب سنی روایاتی از کتب اهل سنت در این مورد ذکر کرده است
[۱۲۸] ابن خطیب، مجد عبداللطیف، الفرقان، ص ۴۱-۵۲، بیروت، دارالکتاب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.
و مدعی شده است که **حجاج بن یوسف ثقفی**، دوازده مورد تغییر در **آیات قرآن** را انجام داده است.
[۱۲۹] ابن خطیب، مجد عبداللطیف، الفرقان، ص ۵۰-۵۲، بیروت، دارالکتاب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.

اهل سنت و تحریف قرآن

از آنجایی که صحیح بخاری و صحیح مسلم از معتبرترین کتب نزد اهل سنت می‌باشند و آن‌ها خود شرط کرده‌اند که فقط روایات صحیح را در کتابشان بیاورند و در بین کتابشان روایاتی دال بر **تحریف** وجود دارد، ممکن است گفته شود آن‌ها قرآن را محرف می‌دانند
[۱۳۰] حسینی میلانی، سیدعلی، التحقیق فی نفی التحریف من القرآن الشریف، ص ۱۸۵-۱۸۸، قم، دارالقرآن الکریم، چاپ اول، ۱۴۱۰.
و همچنین **مجد بن خطیب** در کتاب **الفرقان** خود ظاهراً سعی بر اثبات تحریف قرآن دارد؛ بلکه چنان‌که گذشت، معتقد است حجاج بن یوسف ثقفی دوازده جای **قرآن** را تغییر داد.
[۱۳۱] ابن خطیب، مجد عبداللطیف، الفرقان، ص ۵۰-۵۲، بیروت، دارالکتاب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.

نسخ تلاوت

نسخ تلاوت عین تحریف به نقصان است و بلکه بالاتر و زشت‌تر از آن است؛ زیرا نسخ تلاوت یا توسط پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) صورت گرفته یا توسط خلفای بعد از او.

← توسط پیامبر

وقوع نسخ توسط پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نیاز به اثبات دارد و با روایات واحده و حتی به [اعتقاد شافعی](#) و برخی دیگر از عامه با روایات [متواتر](#) نیز نمی‌توان آن را اثبات کرد.

← توسط خلفای پس از پیامبر

اگر توسط خلفای بعد از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) صورت گرفته، دقیقاً معنایش تحریف است [\[۲۲\]](#) [خوبی، سیدناوالقاسم، البیان، ص ۲۰۵-۲۰۶، قم، انوار الهدی، چاپ هشتم، بی‌تا.](#) و با اسم عوض کردن واقعیت تغییر نمی‌کند و چون روایات دال بر تحریف را به جای رد، توجیه کرده‌اند.

بطلان نسخ تلاوت

قول به نسخ تلاوت بدتر از قول به تحریف می‌باشد و به همان ادله‌ای که [تحریف](#) را مردود می‌شمارند، نسخ تلاوت هم [باطل](#) است. به همین جهت ابن خطیب سنی به شدت آن را غیر معقول می‌داند و قائلان آن را بی‌عقل و... معرفی می‌کند. [\[۲۳\]](#) ابن خطیب، مجد عبداللطیف، الفرقان، ص ۱۵۶-۱۵۷، بیروت، دارالکتب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.

← دیدگاه برخی علما

براساس نقل استاد معرفت، [شیخ مجد خضرمی](#) در کتاب [تاریخ التشريع الاسلامی](#)، دکتر [مصطفی زید](#) در «النسخ فی القرآن الکریم» و دکتر حمد سعاد و... این نوع [نسخ](#) را قبول ندارند. [\[۲۴\]](#) معرفت، مجدهادی، صیانة القرآن من التحریف، ص ۳۰، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۸.

← دیدگاه علمای شیعه

علمای [شیعه](#) نیز این نوع نسخ را قبول ندارند و اگر برخی از آنان آن را ممکن دانسته‌اند، مرادشان امکان ذاتی آن است نه امکان وقوعی آن و این در مقابل معتزله است که امکان ذاتی آن را هم منکرند.

۱. [مجدی، فتح الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحریف، ص ۱۵۷، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.](#) [\[۲۵\]](#)
۲. [مجدی، فتح الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحریف، ص ۲۰۱، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.](#) [\[۲۶\]](#)
۳. [مجدی، فتح الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحریف، ص ۲۰۵، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.](#) [\[۲۷\]](#)

پانویس

۱. [طباطبایی، مجدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۲، ص ۱۰۴، قم، انتشارات اسماعیلیان، چاپ دوم، ۱۳۷۱.](#)
۲. [معرفت، مجدهادی، صیانة القرآن من التحریف، ص ۵۹، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۸.](#)
۳. [مجدی، فتح الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحریف، ص ۷۸، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.](#)
۴. [حسینی میلانی، سیدعلی، التحقیق فی نفی التحریف من القرآن الشریف، ص ۱۰، قم، دارالقرآن الکریم، چاپ اول، ۱۴۱۰.](#)
۵. [تفسیر نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، ج ۳، ص ۱۳۱۷، بیروت، احیاء التراث العربی، چاپ اول، ۱۳۷۵، هجری قمری.](#)
۶. [بخاری، مجد بن اسماعیل، صحیح بخاری، ج ۸، ص ۱۶۸، شرح کرمانی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰.](#)
۷. [حاکم نیشابوری، امام الحافظ، ابوعبدالله، مستدرک حاکم، ج ۴، ص ۴۰۰، بیروت، دارالمعرفه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.](#)
۸. [سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۱، ص ۱۰۴، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)
۹. [سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۶، ص ۴۲۰-۴۲۲، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)
۱۰. [سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۶، ص ۴۱۶، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)
۱۱. [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۱، ص ۲۳، بیروت، دار صادر، بی‌تا.](#)
۱۲. [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۲، ص ۴۳، بیروت، دار صادر، بی‌تا.](#)
۱۳. [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۵، ص ۱۳۲، بیروت، دار صادر، بی‌تا.](#)
۱۴. [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۵، ص ۱۸۳، بیروت، دار صادر، بی‌تا.](#)
۱۵. [احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۲، ص ۵۰، بیروت، دار صادر، بی‌تا.](#)
۱۶. [ألوسی، سیدمحمود، روح المعانی، ج ۱، ص ۲۴، مصر، اداره الطباعة المنیریة، چاپ دوم، بی‌تا.](#)
۱۷. [معرفت، مجدهادی، صیانة القرآن من التحریف، ص ۱۵۹، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۸.](#)
۱۸. [سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الاتقان، ج ۱، ص ۶۶، دارین کتیب، چاپ دوم، ۱۴۱۴.](#)
۱۹. [ألوسی، سیدمحمود، روح المعانی، ج ۱، ص ۷۱۷، مصر، اداره الطباعة المنیریة، چاپ دوم، بی‌تا.](#)
۲۰. [زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۲۶، بیروت، دارالفکر، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۸.](#)
۲۱. [سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الاتقان، ج ۱، ص ۶۶، دارین کتیب، چاپ دوم، ۱۴۱۴.](#)
۲۲. [سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۸، ص ۶۹۵، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.](#)

۲۳. سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۳، ص ۲۰۸، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.
۲۴. حاکم نیشابوری، امام الحافظ، ابوعبدالله، مستدرک حاکم، ج ۱، ص ۲۳۱، بیروت، دارالمعرفه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.
۲۵. سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن، الدر المنثور، ج ۸، ص ۶۸۲، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، بی‌نوبت چاپ، ۱۴۰۴.
۲۶. خویی، سیدابوالقاسم، البیان، ص ۴۴۳، قم، انوار الهدی، چاپ هشتم، بی‌تا.
۲۷. مجدی، فتح‌الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحريف، ص ۱۰۹، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.
۲۸. ابن خطیب، مجد عبداللطيف، الفرقان، ص ۴۱-۵۲، بیروت، دارالکتاب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.
۲۹. ابن خطیب، مجد عبداللطيف، الفرقان، ص ۵۰-۵۲، بیروت، دارالکتاب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.
۳۰. حسینی میلانی، سیدعلی، التحقيق فی نفی التحريف من القرآن الشریف، ص ۱۸۵-۱۸۸، قم، دارالقرآن الکریم، چاپ اول، ۱۴۱۰.
۳۱. ابن خطیب، مجد عبداللطيف، الفرقان، ص ۵۰-۵۲، بیروت، دارالکتاب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.
۳۲. خویی، سیدابوالقاسم، البیان، ص ۲۰۵-۲۰۶، قم، انوار الهدی، چاپ هشتم، بی‌تا.
۳۳. ابن خطیب، مجد عبداللطيف، الفرقان، ص ۱۵۶-۱۵۷، بیروت، دارالکتاب العلمیه، بی‌نوبت چاپ، بی‌تا.
۳۴. معرفت، مجدهادی، صیانه القرآن من التحريف، ص ۳۰، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۸.
۳۵. مجدی، فتح‌الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحريف، ص ۱۵۷، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.
۳۶. مجدی، فتح‌الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحريف، ص ۲۰۱، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.
۳۷. مجدی، فتح‌الله، نجارزادگان، سلامة القرآن من التحريف، ص ۲۰۵، تهران، پیام آزادی، چاپ اول، ۱۴۲۰ هـ ق.

منبع

سایت اندیشه قم، برگرفته از مقاله «تحريف قرآن و نسخ تلاوت»، تاريخ بازيايی ۱۳۹۵/۱۱/۰۷.